

LIBRIS

We know
books

ROSA MONTERO

PRIMEJDIA LUCIDITĂȚII

Traducere din limba spaniolă
MIOARA ADELINA ANGHELUȚĂ

Gustul vaselor de cupru

Dintotdeauna am știut că în capul meu era ceva ce nu funcționa cum trebuie. Când aveam vreo șase sau șapte ani, în fiecare noapte înainte de culcare, îi ceream mamei să pitească unde știa ea un mic vas decorativ aflat prin casă, o gălețușă oribilă de cupru, genul de obiect vândut în magazinele de suvenirie ieftine sau oferit de restaurante drept cadou. Îi ceream asta nu pentru că n-aș fi suportat urâțenia tinichelei de doi bani, ceea ce ar fi fost cam straniu, dar și ieșit din comun într-o oarecare măsură, ci pentru că citisem undeva că metalul acela era toxic, așa că mă temeam ca nu cumva să mă scol în toiul nopții ca somnambului și să mă apuc a-l linge vârtos. Nu prea știu cum de mi-a trecut prin minte asemenea idee (cu atât mai gravă, cu cât niciodată nu am fost somnambulă), dar încă de pe atunci mi se păruse chiar și mie nițel cam ciudățică. Aceasta însă nu m-a împiedicat să mă vizualizez până în cel mai mic detaliu sugând cupru și, pentru o vreme, să-i cer îngrozită mamei (*terooooog, terooooog*) să ascundă gălețușa cât mai departe și cât mai bine, dacă se putea de fiecare dată în alt loc, astfel încât să-mi fie cu neputință s-o gălesc. După cum se vede, imaginația mi-a zburdat dintotdeauna în voie. Iar divina mea mamă încuviința cu un aer cât se poate de serios și promitea s-o dosească bine de tot. Îi înțelegea pe copii într-un chip cu totul minunat, ceea ce mă face să mă gândesc că poate și ei îi trecuseră

asemenea lucruri prin minte când era mică. Pentru că și imaginația ei era nestăvilită.

Spre mirarea mea, la vârsta adultă am aflat că nu e cuprul chiar atât de periculos pe cât credeam. E drept că poți să te intoxici, dar numai dacă e administrat timp îndelungat în doze mari, primele simptome nefiind decât diareea și starea de greață. Prin urmare, aș fi putut să ling prăpădita aia de găletușă mult și bine fără să mi se întâmple absolut nimic. Așa stau lucrurile mai mereu: după ce ai crescut, afli într-o bună zi că ceva în care ai crezut în copilărie cu toată convingerea era ori fals, ori o prostie. Viața e o continuă rescriere a zilei de ieri. E o deconstrucție a copilăriei.

Unul dintre lucrurile bune pe care le-am descoperit odată cu trecerea anilor este că nu e nimic ciudat în ceva ciudat, dincolo de ceea ce dă de înțeles cuvântul. În realitate, adevărata ciudățenie constă în a fi normal. În urma unei cercetări a Departamentului de Psihologie al Universității Yale din Statele Unite, publicată în 2018, s-a ajuns la o concluzie care, dacă stai să te gândești, e cât se poate de evidentă: normalitatea nu există, întrucât conceptul de normalitate este o construcție statistică derivată din ce apare mai frecvent. În primul rând, faptul că o anume trăsătură apare rar, precum faptul de a fi stângaci (în lume sunt doar între zece și șaptesprezece la sută dintre oameni care își folosesc mai bine mâna stângă decât pe cea dreaptă), nu presupune o anormalitate patologică; pe lângă aceasta însă, cum modelul ideal de individ *normal* este alcătuit din media statistică a unei multitudini de registre, nu se poate să existe nici măcar o singură persoană pe tot globul care să reunească toate aceste valori în ansamblu. Cu toții păstrăm în străfundurile inimii noastre o contradicție. Cu toții suntem cam ciudați de fel... ce-i drept însă, unii mai mult ca alții.

Aș spune chiar că nici a fi mai ciudat decât media nu este așa de neobișnuit. De altfel, e o trăsătură care se manifestă adesea în rândul creatorilor de talie mare sau mică, al artiștilor de diverse calibre, buni

 sau răi. Despre asta vorbește și cartea de față, despre relația dintre creativitate și o oarecare extravaganță, dacă este vreo legătură între creație și halucinație. Sau dacă faptul de a fi artist te predispune la o formă de dezechilibru mintal, așa cum s-a bănuț încă de la începuturi: „Toate marile genii au avut și un strop de nebunie“, spunea Seneca. Sau Diderot: „Câtă asemănare este între geniu și nebunie!“ Prin geniu, insist, trebuie înțeles orice individ creativ, de orice nivel ar fi el, întrucât sunt convinsă că atât artistul de calitate slabă, cât și cel sublim împărtășesc aceeași structură mentală de bază. Fapt semnalat și de formidabila (și depresiva) Clarice Lispector: „Vocația și talentul sunt două lucruri diferite. Poți să ai vocație și să nu ai talent. Cu alte cuvinte, poți să ai chemare, dar să nu știi cum să ajungi unde ești chemat“.

Întorcându-ne la nenumăratele manii întâlnite printre creatori, și ca să menționez doar câteva ca aperitiv, Kafka nu numai că mesteca fiecare îmbucătură de treizeci și două de ori, dar făcea și gimnastică dezbrăcat, cu fereastra deschisă, pe un frig cumplit; Socrate purta mereu aceleași haine, umbla desculț și dansa de unul singur; Proust s-a pus în pat într-o zi și acolo a rămas (asemenea spaniolului Valle-Inclán și uruguayanului Juan Carlos Onetti, printre mulți alții); Agatha Christie scria în cadă; Rousseau era masochist și exhibiționist; lui Freud îi era frică de trenuri; lui Hitchcock, de ouă; lui Napoleon, de pisici; în timp ce tinerei scriitoare columbiene Amalia Andrade, de la care am luat ultimele trei exemple de fobii, îi era teamă în copilărie să nu îi crească vreun copac în pântec pentru că înghițise o sămânță (ceea ce mi se pare destul de asemănător cu a linge obiecte din cupru). Rudyard Kipling nu putea să scrie decât cu o cerneală foarte neagră, astfel încât negrul albastrui i se părea „o aberație“. Schiller pune mere stricate în sertarul mesei de lucru pentru că simțea nevoia să-i miroasă a putregai pentru a se apuca de scris. Bătrână fiind, Isak Dinesen¹ nu mânca decât stridii și struguri

¹ Isak Dinesen e pseudonimul scriitoarei Karen Blixen.

albi și, din când în când, ceva sparanghel; Stefan Zweig colecționa cu asiduitate autografe și le trimitea personalităților sale favorite câte trei-patru scrisori pe zi, pentru a le cere semnătura... Ca să nu mai pomenim de Dalí, care a fost întotdeauna regele extravaganțelor.

Eu cred însă că sunt mulți alții care, fără să se fi dedicat artei la modul profesionist, sunt la fel de plini de imaginație și de manii. Îmi amintesc de prietena unor prieteni, o femeie cu o aparență cât se poate de calmă și echilibrată, care mi-a spus într-o zi că își aduna mereu unghiile tăiate în cutii de chibrituri și că, atunci când a divorțat, i-a trimis una dintre cutiile astea fostului soț. Povestea ei mi s-a părut așa de șocantă, încât am inclus-o într-un articol din ziarul *El País* despre comportamente neobișnuite și, spre surprinderea mea, mai mulți cititori mi-au scris că făceau și ei la fel. Peste tot dai numai de ciudățeni.

De aceea sunt sigură că multă lume trebuie să se fi recunoscut în prima frază a acestei cărți. Ființe care s-au simțit diferite și chiar inadecvate de când erau copii. Și nu vorbim doar despre manii mai mult sau mai puțin nevinovate precum aceea de a-ți smulge și de a-ți mânca pielețele de la unghii (se numește dermatilomanie, o am și eu), ci și despre acest teritoriu interior vast, imprecis, temut și tenebros pe care obișnuim să-l numim nebunie. Un cuvânt răsunător și prea puțin potrivit.

Mai bine de trei sute de milioane de persoane suferă de depresie pe tot globul și cel mai rău e că numărul lor crește tot mai mult (procentul celor afectați a crescut cu optsprezece la sută între 2005 și 2015). În jur de opt sute de mii de oameni se sinucid în fiecare an (în Spania, aproape patru mii), unu la sută din populația lumii va manifesta o formă de schizofrenie de-a lungul vieții, în vreme ce aproape doisprezece la sută dintre problemele de sănătate la nivel mondial sunt cauzate de afecțiuni psihice, un procent mai mare față de cancer și bolile cardiovasculare. Conform Organizației Mondiale a Sănătății, unu din patru oameni va suferi într-un moment al existenței sale de o

LIBRIS | We know BOOKS

tulburare mintală. Sunt cifre surprinzătoare, dar și mai îngrijorătoare sunt cele care reflectă starea psihică a artiștilor și mai ales a scriitorilor care, după cât se pare, sunt campioni la țicneală. Da, știi că, atunci când vorbim despre creatori demenți, cu toții ne gândim instantaneu la urechea însângerată a lui Van Gogh, însă mulți experți sunt de acord asupra faptului că artiștii plastici suferă de mai puține dezechilibre mentale, iar muzicienii într-o și mai mică măsură, pe când cei care ne dedicăm meșteșugului cuvintelor suntem mai afectați de avarii psihice. După un studiu celebru al psihiatrei Nancy Andreasen de la Universitatea din Iowa (Statele Unite), scriitorii sunt de patru ori mai predispuși la tulburări bipolare și de trei ori la depresii decât cei care nu au o ocupație creativă. E drept că tot lor li se atribuie și doze ridicate de pasiune, entuziasm și energie, oricât de paradoxal ar părea (atenție la acest aspect, e important și vom reveni asupra lui). Alți cercetători, precum Jamison și Schildkraut, susțin că între patruzeci și cincizeci la sută dintre oamenii de litere și artiștii creativi suferă de o tulburare de personalitate. E ca și cum ai juca la ruletă cu o bilă de plumb: există multe posibilități să te nimerească în plin.

Pe mine m-a și nimerit. Fac parte din statistica generală, din procentul celor douăzeci și cinci la sută care vor suferi de o boală psihică de-a lungul vieții, și, în consecință, din statistica specială a scriitorilor țicniți. Am suferit atacuri de panică de la șaptesprezece la treizeci de ani, din fericire, nu în mod continuu, pentru că m-ar fi redus la o stare de incapacitate, ci articulate în jurul a trei perioade, fiecare cu o durată de un an sau un an și ceva: primul, cum spuneam, la șaptesprezece ani; altul, la douăzeci și unu; ultimul, la douăzeci și nouă. Nu depresia e, în definitiv, ceea ce mă caracterizează pe mine, ci neliniștea. Dar atunci când spui că ai suferit asemenea crize, oamenii care nu au străbătut întunericul acestei mări nu înțeleg despre ce vorbești. Ei cred că te referi la faptul că ești stresat, că te îngrijorezi prea mult dintr-un anumit motiv, că te frământă același gând

LIBRIS | We know
BOOKS

întruna. Văd cum mă privesc și se gândesc: „Ia te uită, și mie mi s-a întâmplat asta odată!“ Dar, nu, adevărul e că nu au trecut prin asta. Un atac de panică e altceva. Are o dimensiune nemaiîntâlnită, ca o călătorie pe altă planetă. O tulburare psihică e un fulger brusc și neașteptat care te aruncă la pământ. Instalarea lui răvășitoare se aseamănă întrucâtva cu accidentele domestice grave. Să ne imaginăm, de pildă, cum e să aluneci în baie și să-ți rupi spinarea în urma căzăturii: cu o clipă mai înainte, aveai o viață normală și verticală, lipsită de durere și secvențială, venind din trecut și proiectându-se spre viitorul tău apropiat la scară mică (trebuie să faci duș, să te îmbraci și să te duci la locul de muncă, sau să te speli pe dinți și să te bagi în pat), iar o clipă mai târziu, fără să o fi prevăzut sau fără să te fi gândit măcar la asta, te afli, deodată, în poziție orizontală, frântă, buimăcită, lipsită de apărare, străpunsă de o durere ucigătoare, anulată din propria viață și din propria realitate pentru multă vreme, dacă leziunea este gravă. Ei bine, exact la fel se abate asupra ta criza mentală, ce pare să vină din afară și să pună stăpânire asupra ta.

Prima dată când m-a lovit eram singură în sufrageria noastră; trebuie să fi fost vreo unsprezece noaptea și mă uitam fără prea mult interes la televizor, poate pentru că nu aveam chef să termin de strâns masa, o obligație care îmi revenea mie. Tata trebuie să se fi dus la culcare; mama era în bucătărie; fratele meu mai mare, cine știe pe unde. Și atunci mi s-a întâmplat: pereții încăperii au început să se îndepărteze de mine, lumea înconjurătoare a intrat la apă și a trecut de partea cealaltă a unui tunel negru, de parcă aș fi privit realitatea printr-un telescop. Odată cu anomalia vizuală a venit și groaza, un val indescrisibil de panică, o adevărată stare de groază de o intensitate cum nu mai trăisem până atunci și care nici nu părea să aibă vreun motiv vizibil. „Cea mai rea era senzația constantă de teroare fără să am nici cea mai vagă idee de ce anume îmi era frică“, povestește psihologul Andrew Solomon despre o depresie suferită

de el. Nici eu nu știam de ce îmi era frică, dar simțeam că mai aveam puțin și muream de frică. Tremuram violent din tot corpul, dinții îmi clănțaneau și, pe deasupra, câteva clipe mai târziu, s-a mai adunat o frică de data aceasta justificată: convingerea că eram nebună. Ce altă explicație să fi existat pentru ceea ce mi se întâmpla?

Virginia Woolf a avut prima criză mentală la treisprezece ani. Mergea pe o cărare când a dat peste o băltoacă: „Dintr-un motiv pe care mi-e cu neputință să-l deslușesc, totul a căpătat, deodată, o înfățișare ireală și am rămas încremenită, fără să pot sări peste băltoacă. [...] Toată lumea a devenit ireală“. Mai târziu, chiar în noaptea aceea, pe când se spăla împreună cu sora ei Vanessa, i s-a întâmplat din nou: „Groaza s-a întors, iar eu nu am spus nimic, nu puteam să-i explic nici măcar Nesei care se freca cu buretele în partea cealaltă a căzii“. Virginia locuia pe tărâmul cumplit al psihozei; în timpul crizelor, auzea păsările cântând în greaca veche și i se părea că îl vede pe regele Edward al VIII-lea pitit prin desișul grădinii, spunând porcării; a fost internată în spital de multe ori și a avut câteva tentative de suicid, prima dată încercând să se arunce de la o fereastră care nu s-a dovedit a fi îndeajuns de înaltă, apoi luând veronal, iar ultima dată, care i-a fost fatală, și-a umplut buzunarele cu pietre, înecându-se în râul Ouse. Vreau să spun că, din fericire pentru mine, tulburările mele mentale sunt infinit mai ușoare decât au fost ale ei. Dar, chiar și așa, descrierea momentului aceuia de început, din care lumea nu a mai fost niciodată aceeași, a clipei de când s-a revărsat întunecimea, este teribil de asemănătoare cu ceea ce am trăit eu. Senzația că se năpustește ceva asupra-ți din exterior ca un uriaș care te izbește cu piciorul, azvârlindu-te afară din propria viață; neputința de a înțelege ceea ce se întâmplă; nepriceperea de a defini prin cuvinte ceea ce e de nerostit; pierderea contactului cu realitatea (atenție asupra acestui ultim fapt: este esențial și vom reveni asupra lui). Știu prea bine despre ce vorbește Virginia. Și eu am fost acolo.

LIBRIS | We know
BOOKS

La început crezi că nu ai să te întorci niciodată la firescul vieții de altădată, că ai să rămâi prizonieră pentru totdeauna în această dimensiune chinută de coșmar, dar, de fapt, atacul de panică nu durează decât câteva minute și apoi se risipește treptat. Bineînțeles, nu de tot. Întotdeauna rămâne frica de frică (teroarea absolută de a cădea din nou în străfunduri) și o vagă senzație de înstrăinare și irealitate care ți se lipește de ființă ca un giulgiu. În perioadele cele mai grele nu te încumeți să mergi la întrunirile sociale, să ieși pe stradă sau să conduci mașina de teamă să nu se repete; nu suporti să te uiți la televizor sau să mergi la cinematograful pentru că lumea din jur pare un loc tot mai puțin fiabil. Bineînțeles, continui să suferi atacuri de panică, în cazul meu, la intervale tot mai mari, iar la sfârșitul unui an, un an și jumătate îți recuperezi viața într-o oarecare măsură. Până la următoarea perioadă de întunecare. În Spania de atunci, în clasa socială modestă din care făceam parte, nici eu, nici părinții mei nu ne-am gândit să apelăm la un psihiatru. Am depășit cele trei perioade de criză fără sprijin de specialitate, fără să fi luat măcar un anxiolitic, din păcate (chimia să trăiască!). Însă e drept că după primele episoade de teroare am hotărât să urmez Facultatea de Psihologie ca să înțeleg ce mi se întâmpla. Cu timpul, am ajuns la concluzia că asta fac cei mai mulți psihologi și o bună parte dintre psihiatri: aleg profesia asta crezând că sunt țicniți. Fapt care nu are de ce să fie negativ, pentru că implică o empatie unică față de pacient.

Adevărul e că, dacă nu ai fost acolo, nu poți nici măcar să-ți imaginezi despre ce vorbesc. Mama, cu percepția ei extrasenzorială, m-a sfătuit să nu beau cafea, lucru care, în lipsa anxioliticelor, mi se pare în continuare o măsură rezonabilă. Capacitatea ei mi se pare cu adevărat demnă de admirație dat fiind că a intuit perfect ceea ce se petrecea cu mine fără ca eu să-i fi spus nimic, întrucât, așa cum a dezvăluit și Virginia Woolf, atunci când suferi un dezechilibru mintal, primul lucru pe care nu-l mai poți face cu niciun chip este să vorbești. Și

LBRIS

We know
BOOKS

spunând acestea, ajungem la nucleul fierbinte a ceea ce noi numim *nebunie*. A fi nebun înseamnă, înainte de toate, a fi singur. Vorbesc însă de o singurătate copleșitoare, de ceva care nu seamănă sub nicio formă cu ceea ce înțelegem îndeobște atunci când rostim cuvântul *singurătate*. Încă nu s-au inventat literele în stare să cuprindă și să denu-mească o asemenea stare de solitudine. Încearcă măcar să-ți închipui: am spus mai devreme că realitatea se retrage la capătul celălalt al tunelului, ceea ce e totuna cu a spune că te îndepărtezi de realitate și că pierzi orice contact. Deodată, ajungi să nu mai aparții speciei umane; ești un extraterestru, singurul pe care îl cunoști, desprins pe neașteptate din întregul lumii. Cum să explici ceea ce se întâmplă cu tine și cui anume, cu ce cuvinte și în ce limbă marțiană pe care nici măcar n-ai învățat-o? Suntem animale sociale; ruperea radicală a oricărei legături cu ceilalți semeni este, pur și simplu, cu neputință de suportat. Am încercat să descriu această senzație de singurătate necuprinsă de cuvântul *singurătate* într-un congres cu psihologi și psihiatri, iar unii, total lipsiți de înțelegerea fenomenului (se vede că nu propria țacă-neală îi făcuse să aleagă această profesie), încuviințau din cap cu aer doct, spunând că, mda, era cam ca singurătatea existențială pe care o resimți în fața morții... Ba nu, nu e asta! E clar că nu am trecut încă dincolo de acest ultim prag, dar i-am însoțit pe câțiva până la plecarea în călătorie. Moartea e parte din viață. A muri e un fapt profund uman. Da, mori singur, poate copleșit de durere și de frică, dar știi că așa ni se întâmplă tuturor; înseamnă a îndeplini încă o dată destinul comun. Toți oamenii au parcurs această realitate de la începuturile lumii. Nebunia, în schimb, te face să crezi în mod eronat că ceea ce trăiești și se întâmplă numai ție. Că nu mai este nimeni cu care să te asemeni, cu care să te înfrățești. A te simți nebun înseamnă să simți că, sub o formă sau alta, nu mai aparții speciei umane.

La Universitatea Complutense din Madrid am aflat că sufeream de atacuri de panică și că aceasta era o tulburare neuronală banală,

un fel de gripă a dezechilibrelor mintale. Am mai descoperit că, în definitiv, frica resimțită în timpul lor este frica de moarte, chiar dacă nu ești conștient de aceasta, numai că este adânc îngropată într-o groază oarbă încât nu-ți mai dai seama ce anume te îngrozește. Și ajungi să suferi atât de mult, că uneori ai vrea mai bine să mori. E exemplul perfect de scurtcircuitare a capacității de a raționa: moartea te îngrozește și ca să nu mai simți această spaimă ai prefera să mori. În ceea ce mă privește, nu vorbesc decât despre o vagă senzație de ușurare înaintea ideii de a nu mai exista, pentru că niciodată nu am avut cu adevărat gânduri sinucigașe; dar cred că oamenii care ajung, în cele din urmă, să atenteze împotriva propriei vieți trec prin blocaje mentale asemănătoare. Apropo de aceasta: un studiu suedez arată că între scriitori există o posibilitate cu cincizeci la sută mai mare față de restul populației de a se sinucide.

Diversitatea problemelor psihice e foarte mare, iar gravitatea lor poate atinge diferite grade. Există angoase, paranoia, tulburări obsesiv-compulsive, sindroame bipolare, psihoze... Dintre toate creierile stranii pe care le-aș fi putut avea („începând cu vârsta adultă, m-am văzut ca pe o persoană mai nevrotică decât ar fi normal“, spunea Emmanuel Carrère), eu am nimerit un loz cu premiu, o cutie cu bomboane, o comoară. O afecțiune mentală ușoară care nu provoacă invaliditate și pentru care, de altfel, sunt foarte recunoscătoare, întrucât mi-a îngăduit să cunosc o parte a existenței copleșitoare prin măreție și intensitate. Repet: dacă nu ai fost acolo, pe teritoriul nebuniei, nici măcar nu-ți poți închipui ce este. Atacurile mele de panică au fost un fel de excursie oarecum sigură, fără să presupună un real pericol, pe malul celălalt al râului învolburat al psihozei. *Take a walk on the wild side*¹, cum spunea Lou Reed, căruia i s-au administrat electroșocuri în adolescență și care, atunci când i-am luat interviu

¹ În engleză, în original, traducibil prin *Fă o plimbare în zona sălbatică!* (n.tr.).